

ХИЗМАТ ХУЖЖАТЛАРИ МАТНИНИ ТУЗИШДА ТИЛ МЕЪЁРЛАРИ

Саидов Ўлмас Рахматович
Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика
институтини, Ўзбекистон Республикаси

Аннотация: Давлат тилининг жадал жорий қилинишидаги асосий масалалардан бири мамлакатимизда иш юритиш тизимини тўлалигича ўзбек тилига ўтказишдан иборат. Айти пайтда турли соҳа ходимларининг иш юритиш борасидаги билим ва малакаларини мунтазам ошириб бориш ҳам зарурий эҳтиёждир.

Мақолада ташкилот ва муассасаларнинг иш юритиш фаолиятида энг кўп қўлланадиган ҳужжатлар, уларни тузиш тартиб-қоидалари масалалари тўғрисида фикрлар берилди. Шунингдек, хизмат ёзишмалари деб аталувчи ҳужжат турларининг тил меъёрлари хусусида алоҳида тўхтаб ўтилди.

Калит сўзлар: ҳужжат, ҳужжатчилик, ўзбек ҳужжатчилиги, ҳужжатлар тили, иш юритиш қоғозлари, хизмат ёзишмалари, хизмат хатлари, расмий иш услуби.

LANGUAGE STANDARDS IN PREPARING THE TEXT OF OFFICE DOCUMENTS

Saidov Ulmas Rakhmatovich
Chirchik State Pedagogical Institute of Tashkent region
The Republic of Uzbekistan

Abstract: One of the main issues in the rapid introduction of the state language is the transfer of the entire system of office work in our country to the

Uzbek language. At the same time, there is a need to constantly improve the knowledge and skills of employees in various fields.

The article provides views on the most commonly used documents in the office work of organizations and institutions, the procedural issues of their preparation. Special attention was paid to the language norms of the types of documents called service correspondence.

Key words: document, documentary, uzbek documentary, the language of documents, stationery, service correspondence, service letters, official work style.

Кириш. Миллий маънавиятни она тилидан айри ҳолда тасаввур этиб бўлмаганидек, ўзбек тилининг давлат тили сифатида ижтимоий турмушнинг барча соҳаларида қонуний қўлланилиши ҳам шунчалик муҳимдир. Чунки жамиятда кундалик сўзлашув тилидан ташқари расмий иш юритиш тилига ҳам эҳтиёж катта, яъни корхона, ташкилот, муассасалар фаолиятини иш юритиш қоғозларисиз тасаввур этиб бўлмайди. Иш юритишнинг бевосита асосларини эса турли ҳужжатлар ташкил қилади. Мазмунан, шаклан ва ҳажман ҳар хил бўлган ҳужжатлар иш юритишда кишилиқ жамиятининг узлуксиз фаолиятини тартибга солиб туради. Шу маънода, ҳар бир шахс ўз фикрини тўлиқ ва равон ифодалаш, фикрни қисқа, лўнда ҳолда ёзма баён эта олиши учун ҳужжатлар билан ишлаш тили ва услубидан ҳам хабардор бўлиши керак.

Бугунги глобаллашув жараёнида ўзбек ҳужжатчилигида иш юритиш қоғозларининг тили ва услубидаги ўзига хос хусусиятларни аниқлаш, ҳужжатчилик тарихини пухта ўрганиш, иш юритиш тилига доир муаммоларни аниқлаш ҳамда ўзбек тилида юритилаётган ҳужжатчиликни янада такомиллаштириш дабр талабидир. Қолаверса, ўзбек тилида ҳужжат турлари, шунингдек, хизмат ёзишмалари тили ва услубини кенг тадқиқ

қилиш, ёзишмалар тилининг ўзига хосликлари бугунги қадар ҳали чуқур илмий тадқиқ қилинмаган.

– **Мавзуга оид адабиётларнинг қисқача таҳлили (Literature review).**

Иш юритишнинг тилга алоқадор жиҳатлари “Ўзбекистон Республикасининг Давлат тили ҳақида”ги Қонунида ҳам яққол ўз аксини топган. **“Қорхоналар, муассасалар, ташкилотлар ва жамоат бирлашмаларида иш юритиш, ҳисоб-китоб, статистика ва молия ҳужжатлари давлат тилида юритилади, ишловчиларнинг кўпчилиги ўзбек тилини билмайдиган жамоаларда давлат тили билан бир қаторда бошқа тилларда ҳам амалга оширилиши мумкин”,** деб алоҳида моддада иш юритиш ҳужжатлари тили қоидалаштирилган.[1]

Хизмат ҳужжатлари тилини соф ўзбекчада юритиш, ҳужжатлар билан ишлашда ўзбек тилининг морфологик структураси, сўз ясалиши, синтаксиси, орфоэпияси, орфографияси бўйича етарли билимга эга бўлиш муҳимдир. Шу ўринда айтиш жоизки, ҳозир ҳам баъзи ҳужжатлар мазмуни ва тилида русча оҳанг, русча гап қурилишининг тартиби ва терминлари сезилиб турарди. Масалан, турли ташкилотлардан бериладиган маълумотномалар: *“Берилди ушбу маълумотнома шу ҳақдаким”*, деб бошланади, бу ўзбекча сўз қурилиши эмас, бу рус тили ифодасининг ўзбек тилига қилинган таржимаси. Бу жумла мазмунига мос ҳолда ўзбекча ифода этилганда *“ушбу маълумотнома фалончи писмадончига шу хусусда берилди”* тарзида бўлиши мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Ўзбек ҳужжатчилигининг бой ва узоқ тарихи бор. Шундан келиб чиқиб, ҳужжатчиликни мукамал даражага олиб чиқиш, ҳужжатлар матни ва тилини ўзбек тили негизида тузиш, расмий иш услубини такомиллаштириш муҳим вазифа саналади. Мазкур соҳада Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 21 октябрдаги “Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-

тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5850-сонли Фармони дастуриламал бўлиши лозим.[2]

Республикамизда расмий иш услуби ва иш юритиш тилини ўрганиш бўйича илк қадамлар қўйилган, хусусан, битта номзодлик диссертацияси ҳимоя қилинган.[3] Мустақиллик йилларидан кейин ҳам ҳужжатчилик соҳасига оид бир қанча адабиётлар ва қўлланмалар яратилди. Жумладан, “Расмий услубнинг дипломатик ёзишмалар тури”[4], “Давлат тилида иш юритиш”[5] каби амалий қўлланмаларни эътироф этиш жоиз. Бу қўлланмаларда ўзбек тилидаги иш юритиш ҳужжатларига умумий таъриф ва тавсифлар берилган. Шунингдек, “Давлат тилида иш юритиш” қўлланмасида иш юритиш ҳужжатлари қаторида хизмат ёзишмалари турлари, шакллари ва мазмуни кабилар яхши ёритиб берилган. Мавжуд манбаларда хизмат ёзишмалари турлари, шакллари ва мазмунига эътибор берилган бўлиб, аммо хизмат ёзишмалари таркибига киритилган иш қоғозлари (хизмат хатлари)нинг тили ва услуби тўлалигича изоҳланмаган, яъни ҳужжатларнинг морфологик, синтактик, грамматик аспектларига алоҳида эътибор қаратилмаганлигини айтиб ўтиш зарур.

–Тадқиқот методологияси (Research Methodology). Хизмат ёзишмалари таркибига кирувчи турли хизмат хатлари тилининг алоҳида хусусиятларини ўрганиш, ҳужжат матнини тузишда лингвистик меъёрларга амал қилиш, иш юритишда ўзбек тилининг лексик-услубий, грамматик, морфологик ва синтактик жиҳатларига эътибор қаратиш ҳужжатчиликда долзарб муаммолардан биридир.

Хизмат ёзишмалари ёки хизмат хатлари расмий-идоравий услуб тилининг хилма-хиллигини кўрсатади. Ҳужжатлар тилида ҳеч қачон ноаниқ тушунчалар ишлатмаслиги, ҳужжат мазмунида ишлатилган сўзлар барча учун бирдек тушунарли, услуб эса раван бўлиши керак. Қисқа ва сиқик ҳолда ёзилиши билан ажралиб турадиган “*телеграф услуби*”ни айнан расмий ёзишмалар тилининг намунаси деб ҳисоблаш мумкин.

Хужжатларнинг мазмуни ва таркиби ўзига хос меъёрларга ва лингвистик хилма-хилликка эга. Хизмат ёзишмалари тилининг асосий хусусияти унинг қолиплашганлигидир. Бу уларни тузиш ва фойдаланишни осонлаштиради, тил ресурсларини тежайди, маълумотларнинг такрорланмаслиги учун хизмат қилади.

Стандарт тузилмалардан фойдаланиш хизмат хатлари мазмуни ва матнида сўз туркумлари: от, сифат, сон, феъл, олмош кабиларни ишлатишда ҳам маълум бир қулайлик яратади. Масалан, хизмат хатлари (*ахборот хат, даъво хати, талабнома, илова хат, илтимос хат, кафолат хати, сўров хати, тасдиқ хат, фармойиш хат, эслатма хат ва ҳ.к.*) билан ишлашда биргина сифат туркумига доир сўзларнинг таҳлилига эътибор қаратамиз.

Хизмат хатлари матнида аслий ва нисбий сифатларнинг ишлатилиши расмий иш услубида ўзига хос хусусиятлардан бири эканлиги кўринади. Бу каби хужжатлар матнида сифатларга мурожаат қилиш, қуйидаги заруратлар билан боғлиқ:

- кўп ҳолда хужжатда ёритилаётган шахслар ва нарсаларнинг маълум бир белгиларини очиб бериш (...катта аҳамиятга эгаллигини таъкидлаймиз; кўрсатган улкан хизматлари учун миннатдорчилик билдиради; ...буюк давлат арбоби ҳақида маълумотлар берилади; ...гўзал ва бетакрор масканимиз тарихи эътироф этилади ва ҳ.к.);

- нарса (шахс)ларнинг турли хусусият-ҳолатларини ифодалаш (...хурсанд ҳолда кўришганимиздан бахтиёрмиз; ...камтарин инсон эканлигини эътироф этиш; ...қурилган янги иморатлар ҳақида статистик маълумот тайёрлаш; ...удуз воқелик бўлганлигини айтиб ўтиш ва ҳ.к.);

- хужжатда акс этаётган нарсаларнинг ҳажми, вазни, ўлчови ва шаклини тасвирлаш (...катта даромад олинishi учун ҳаракат қилинди; семинар иштирокчилари айлана стол атрофида суҳбатлашishiди; ... қалин

мато ишлаб чиқариши учун дастгоҳларга буюртма берилди; ...узуни йўл қуриши ишлари бошланди; режани қисқа муддатда бажариши белгиланди; кенг имкониятлар очилиши кутилади; ... баланд иншоот қурилишига жалб қилинади ва ҳ.к.);

- макон ва замонни ифодалаш (*эрталабки бадантарбия машқлари ўтказилди; қадимги давр ҳақида кўрсатув тайёрланди; ёзги таътил бошланганини маълум қилиш; бултурги ҳосил тўғрисида таҳлилий маълумот тайёрланди ва ҳ.к.*).

Нисбий сифатлар ҳужжатларда кўрсатилаётган маълум бир атама ва терминларни ифодаловчи сўз бирликларида ҳам фаол қўлланилади. Масалан, *илмий (иш)нинг натижалари тўғрисида ахборот берилди; деворий (газета)да эълон қилинди; даврий (нашр) орқали маълумотлар бериб борилади; молиявий (маблағ) кўрсаткичлари айтиб ўтилди; моддий (рағбатлантириши) масаласи кўриб чиқилди; мажбурий (шартлар) ҳақида тўлиқ ахборот айтилди* кабилар.

Шу ўринда айтиш керакки, ҳужжатлар матнида сифат туркумига оид сўзларни ўз ўрнида тўғри қўлламаслик ҳужжат тилининг ғализлигини келтириб чиқариши мумкин. Масалан, хизмат хатининг бир тури бўлган сўров хати матнида ишлатиладиган “... маҳсулот ишлаб чиқаришининг юқори кўрсаткичи ҳақида маълумот беришингиз сўралади” қолипдаги “юқори кўрсаткич” бирикмаси ўрнида “баланд кўрсаткич”, “унумдор кўрсаткич” ёки “яхши кўрсаткич” бирликларини ишлатиш мазмунан хато саналади. Айниқса, ҳужжатлар матнида сифат туркумига оид синонимик бирликлар қаторидан мосини танлаш ва қўллашда ҳар бир синоним сўзнинг маъно таркиби ва кўламини, нозик маънони тўғри идрок қила билиш зарур. Хизмат хатлари мазмун жиҳатдан кўрсатмалар, сўровлар, жавоблар, тушунтиришлар, хабарлар, таклифлар, илтимослар, кафолатлар беришга мўлжалланган бўлиб, ҳужжат матнидаги ҳар сўз ёки жумла мазмуни ҳам равшан бўлиши керак. Ҳужжатлар матнида узун жумлалар,

мураккаблашган, уюшиқ бўлакли гаплар, эргашган кўшма гаплар кўп қўлланади. Бундай мураккаб жумлалар қисмларини боғлаш учун бириктирувчи, эргаштирувчи боғловчилар (*.....ва.....; ...шундай бўлса ҳам; .....ҳамда.....; асосларига кўра...; шу сабабли .....; шартли билан .....; шундай тарзда .....; шундай ҳолатда.....; шу сабабли...; шу туфайли.....; ҳақиқатдан ҳам.....; ва ҳ.к..*) равишдош, сифатдошли бирикмалар (*...шунга асосланиб айтиши; ....келишиб ҳал қилиши*)дан фойдаланилади.

Хизмат ёзишмалари давлатлар, идоралар, ташкилотлар, корхоналар ўртасида, шунингдек, бир томондан шахс, бошқа томондан жамият, давлат, муассаса ўртасида ўрнатиладиган расмий муносабатлар соҳасига хизмат қилади. Шунинг учун расмий нутқ таркибига олиб кирилган ҳар бир сўз, ҳар қандай грамматик қурилиш манзил эгасига жуда муҳим аҳамиятга эга бўлган хабарни олганлигини, унга жиддий ва масъулиятли муносабатда бўлиши, у ёки бу вазифани бажариши кераклигини билдиради.[6]

–Таҳлил ва натижалар (Analysis and results).

Хизмат ёзишмалари матни ихчам бўлиши билан бирга унда тил воситаларидан тежамли фойдаланиш талаб этилади, ҳужжат матнида материалнинг стандарт жойлашувидан, кўпинча қолиплашган лингвистик моделлардан унумли фойдаланилади. Исмлар, терминлар (юридик, дипломатик, ҳарбий, маъмурий ва бошқалар)дан кенг фойдаланиш, матнга кўшма сўзлар, қисқартмалар киритилиши ҳужжат тилининг меъёри саналади. Матндаги жумлаларда сўз тартибига қатъий амал қилинади ҳамда гап қурилишида аниқликка эътибор қаратилади, баъзи фактларнинг бошқаларига мантиқий бўйсунини акс эттирувчи мураккаб жумлалардан фойдаланиш тенденциясига амал қилинади, матн мазмунида эмоционал-экспрессив нутқ воситаларидан деярли фойдаланилмайди.

Иш ҳужжатлари одатда расмий-идоравий услубда юритилиши сабабли, бундай ҳужжатлар тили адабий тилнинг бошқа услублари (илмий услуб, бадий услуб, публицистик услуб) тилидан фарқланади. Расмий

услугда нутқнинг юқори даражада тартибга солинганлиги, расмий оҳанг, сўзларни ўз маъносида тўғри ишлатиш, маълумотларни ахборот ва тавсиф шаклида бериш кабилар устун бўлади.[7] Шунга монанд ҳолда ҳужжатлар тили ҳам расмий бўлиб, аниқ ва равон, барчага бирдек тушунарли бўлиши талаб этилади. Расмий иш юритишда ҳужжат турларидан келиб чиқиб, уларнинг қуйидаги тил қатламлари асосида юритилиши мақсадга мувофиқдир:

1-расм: Иш юритиш тили қатламлари.

Шу таҳлитда ҳужжатлар тилига ёндашиш, яъни ҳар бир расмий иш ҳужжат турида ўзига хос лингвистик хусусиятлар эътиборга олиниши ҳужжат матни ва мазмунида ноҳолислик ва ғализликни келтириб чиқармайди.

–**Хулоса ва таклифлар (Conclusion/Recommendations).** Ўзбек ҳужжатчилигида фойдаланиб келинаётган хизмат хатларининг лингвистик меъёрларини таҳлил қилган ҳолда қуйидаги амалий таклифларни беришни лозим топдик:

- ҳужжатнинг мазмуни тўлиқ ва мукамал бўлишини таъминлашда тил бирликларидан тўғри фойдаланиш;

- ҳужжатлар тилида барча сўз туркумлари қатори сифат туркумига оид сўзларни ҳам ҳужжат мазмунига мос равишда тўғри танлаш ва ўз ўрнида ишлатиш;

- хужжатларнинг расмий хусусиятидан келиб чиқиб матнда сўз ва шаклни танлаш, жумлалар тузиш, маълумотни тўғри етказиш;
- хужжатлар тилининг тўлиқ ва тушунарли бўлишини таъминлаш;
- хизмат хатларининг мазмунида бир хил лингвистик дизайнга эга бўлган тил бирликларини ўз ўрнида ишлатиш;
- хужжатларда лингвистик моделлар ва уларнинг нутқий вариантларидан тўғри фойдаланиш;
- хизмат хатларида тегишли гапга мос келадиган синтактик моделни ва унинг нутқ вариантыни тўғри танлай билиш;
- расмий маънога эга бўлган ҳар бир сўз, ҳар қандай грамматик қурилишни танлашда холисликка таяниш, хужжат юритишда жиддий ва масъулият билан муносабатда бўлиш.

АДАБИЁТЛАР

1. “Ўзбекистон Республикасининг Давлат тили ҳақида”ги Қонуни (янги таҳрирдаги). 10-модда. –Тошкент, 2017.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5850-сонли Фармони. – Тошкент, 2019 йил 21 октябрь.
3. Бабаханова Д.А. Официально-деловой стиль современного узбекского литературного языка. Автореферат дисс. на соискание уч. ст. канд. филол. наук. – Ташкент, 1987.
4. Муҳиддинова Х.С., Абдуллаева Н.А. Расмий услубнинг дипломатик ёзишмалар тури. – Тошкент: Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги Республика таълим маркази, 1997.
5. Аминов М., Мадвалиев А., Маҳкамов Н., Маҳмудов Н., Одилов Ё. Давлат тилида иш юритиш. Амалий қўлланма. – Тошкент: “Ўзбекистон” нашриёти, 2020.
6. Андреева В.И. Делопроизводство.–3-е изд.–М.: журнал “Управление персоналом”, 1996.

7. Akhmedova D.B, Mengliev B. Semantic tag categories in corpus linguistics: Experience and examination // International Journal of Recent Technology and Engineering, 2019, 8(3 Special Issue).– стр. 208-212.

8. Кушнерук С.П. Документная лингвистика (русский деловой текст). Учебное пособие. –Волгоград: Издательство Волгоградского государственного университета, 1999. –34 с.

9. Mengliev B., Shahabitdinova Sh., , Khamroeva Sh., Gulyamova Sh., Botirova A. The morphological analysis and synthesis of wordforms in the linguistic analyzer // Linguistica Antverpiensia, 2021, 2021(1). стр. 703-712.

10. Расулов Р. Умумий тилшунослик. –Тошкент, “Fan va texnologiya” нашриёти, 2007.

11. Головач А.С. Оформление документов. – Киев-Донецк, 1983.

12. Учебное пособие. По дисциплине делопроизводство. – Новосибирск. СГГА.